

Dorovský, Ivan

Šíře a hloubka zájmů

In: Dorovský, Ivan. *Konstantin Jireček : život a dílo*. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1983, pp. 129-148

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121851>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Vysoké vládní a administrativní funkce v Bulharsku nedovolovaly K. Jirečkovi soustavněji se zabývat vědeckou prací. Přesto však využíval každé volné chvíle a každé vhodné příležitosti ke studiu pramenů k dějinám národů Balkánského poloostrova. Velmi dobře si uvědomoval, že musí dokonale zvládnout jazyk. Pilně si zaznamenával výrazy lidové bulharštiny, dialektismy, provincionalismy apod. Chtěl se dokonale naučit bulharsky. Učil se rovněž novořecky a turecky. Sledoval, pokud mu to čas dovoľoval, historické a zeměpisné práce.

Činnost ve státních službách jej nutila k tomu, aby se zabýval otázkami řízení a správy státu. Bezprostředně po osvobození Bulharska bylo nutno kromě řady dalších problémů řešit také otázku pozemků. Dědictví tureckých feudálních pozemkových vztahů zůstávalo ještě stále netknuté. Zvláště citelná byla tato problematika v některých částech tzv. Pirinské Makedonie, především v Kjustendilském a Radomilském kraji. Vláda proto ustavila v roce 1880 komisi, která měla prozkoumat pozemkové vztahy v uvedených krajích, zejména postavení rolníků. Členy komise byl P. Karavelov, K. Jireček a statistik Michail K. Sarafov. Výsledky svého průzkumu shrnuli v obsáhlé zprávě, kterou opatřili výkladem o historickém vývoji této části Bulharského knížectví a o složitých vztazích feudální závislosti rolníků a kterou téhož roku publikovali. Materiál zprávy je v nejednom směru dodnes užitečným pramenem ke studiu tureckých feudálních poměrů v uvedených krajích.¹

K tomuto okruhu úředně administrativní činnosti K. Jirečka patří také jeho zpráva knížeti o stavu školství v Bulharském knížectví, o níž jsme se již zmínili.

V době svého působení v Bulharsku se Jireček soustředil na bulharskou historickou, literární i jazykovědnou problematiku. Byla to nutnost a byla to nezbytnost. Nutnost proto, že se od něho očekávala vědecká činnost v tomto směru, nezbytnost pak vyplývala z toho, že musel využít příležitosti k tomu, aby všestranně prozkoumal teritorium, na kterém působil. Pátral po rukopisných památkách nejrůznějších období, které by se vzta-

¹ Dářzaven vestnik, god I, br 33 ot 17 junai 1880 g.

hovaly k dějinám balkánských národů. Využíval každé vhodné příležitosti, i když jich nebylo mnoho, k tomu, aby procestoval jak Bulharské knížectví, tak i Východní Rumelii. Zvláště v letech 1883 a 1884 v době své dovolené na vlastní útraty realizoval po Bulharsku delší cesty. Využil je jednak k doplnění znalostí o historickém zeměpisu a k hledání nápisů, o nichž se zmíníme dále. Velkou pozornost vzbudily zejména jeho podrobné popisy cesty po rodopském pohorí a po bulharské Střední hoře, které uveřejnil bulharsky.² Některé části z tohoto Jirečkova rozsáhlého cestopisu byly později zařazeny do bulharských čítanek.

Již při přípravě svých cestopisných popisů Střední hory a Rodop psal o nich Jireček M. Drinovovi. Ten vyjádřil svou radost a očekával je s velkou netrpělivostí. Drinov jej zase informoval o své stati, která se týkala statistiky národnostního složení obyvatelstva východní části Bulharského knížectví. Stati obou autorů tvořily pak pandant Periodického časopisu ročníku 1884.³

Ze svých cest po Rodopech Jireček vytěžil materiál pro článek o písních Pomáků (pomohamedánštěných Bulharů) v obci Čepino,⁶ uveřejnil jej zároveň s první částí svých cestopisných poznámek v Periodickém časopise. Jirečkův cestopis uvítal M. Drinov velmi nadšeně, ale k jeho písním měl některé výhrady: „Vaše cestopisné poznámky jsem četl s nadšením. Úvod k pomáckým písním je velmi poučný, — v něm jsem však narazil na dva tři body, v kterých s Vámi nesouhlasím. Dokonce jedna z písní je podle mého názoru nesprávně rozdělena na verše. O tom však budeme mluvit, až se setkáme . . .“

Jirečkova stať o pomáckých lidových písních je dokladem o šíři vědeckých zájmů a znalostí jejího autora. Skládá se ze dvou samostatných částí. V první z nich se Jireček pokusil o klasifikaci a charakteristiku bulharského nářečí. Podrobně analyzoval zejména nářečí obce Čepino. Podobná analýza dialektů neexistovala od dob Grigorovičových cest po Balkánském poloostrově v polovině čtyřicátých let 19. století. V další části pak Jireček uveřejnil texty šesti písní, které zapsal přísně foneticky a doplnil metro-rytmickým rozborem. Připojil podrobné údaje o příležitostech, kdy se lidové písně zpívají, o zpěvácích, o informátorech a okolnostech spojených se zápisem. Podal rovněž charakteristiku čepinských lidových písní. V nejednom ohledu byla Jirečkova studie průkopnická, neboť upozorňovala na dlouho zanedbávanou problematiku studia bulharské lidové písně vůbec.⁵

Svou studií a svými zápisy lidových písní z obce Čepino chtěl zřejmě

² Jireček, K., *Pětina belěžki za Srednja gora i za Rodopskite planini*, Periodičesko spisanie, kn. 8, 1884, 1–46, kn. 9, 1–52, kn. 10, 1–52, kn. 11, 1–34.

³ Drinov, M., *Istoričesko osvjetlenie vărch statistikata na narodnostite v iztočnata čast na Knjažestvoto*, Periodičesko spisanie, kn. 6 a 7, 1884.

⁴ Jireček, K., *Pomaški pesni ot Čepino*, Periodičesko spisanie, kn. 8, 1884, 76–94.

⁵ Todorov, D., *Problemät za tvorčite i nositelite na narodnopoetičeskata tradicija v bälgarskata folkloristika*, in: *Problemi na bälgarskija folklor*, Sofija 1972, 382.

snést doklady o tom, že Verkovičovy rodopské písně jsou falzifikáty. Několikrát se o tom vyslovil v různých souvislostech a při různých příležitostech. Když jej historik N. P. Popov, učitel ve Varně, upozorňoval v březnu 1883, že obdržel druhý svazek Verkovičovy knihy Veda Slovena, a vyjádřil své pochybnosti, Jireček mu odpověděl: „Druhý svazek Verkovičovy bulharské Vedy jsem viděl, ale neviděl jsem ještě člověka, který by slyšel zpívat něco takového zde na bulharském území... Zdá se, že poslední, kdo věděli o těchto písních, odkázali je panu Verkovičovi, a tak se stalo, že písně Vedy jsou nyní něčím novým i pro Bulhary. O jejich historii však nejlépe umí vyprávět pan P. R. Slavejko.“⁶

Jirečkova stať o čepinských lidových písních měla být odpovědí na Verkovičovu Vedu. To je dnes více než zřejmé. A byla napsána s tímto cílem. Netrvalo dlouho a stať vzbudila zasloužený ohlas. Takový, jaký Jireček očekával. Ozval se nejdříve M. Drinov, uznávaná již autorita v otázkách jazyka, dějin, literatury i lidové slovesnosti. Koncem března 1885 psal Drinov Jirečkovi z Charkova: „A víte, že jednou ze svých uveřejněných rodopských písní (v kn. 8) jste odhalil pramen Verkovičova Orfea? O této věci, které jsem si všiml v těchto dnech, chystám se napsat celou studii.“⁷

Ze svých cest po Bulharsku Jireček získal též četné zápisy z doby antické i z období středověkých bulharských dějin. Dokonce se mu podařilo objevit dva do té doby neznámé rukopisy — jednak pomenik, což byl seznam zesnulých, který se četl při mších, a vyprávění středověkého spisovatele Grigorije Camblaka o dobytí Vidinu Turky. Pomenik nazval podle místa nálezu v Poganovském klášteře a uveřejnil v bulharském periodickém tisku.⁸ Ke klíčovému období bulharských dějin konce 14. století, kdy poslední vládce Vidinu Ivan Sracimir padl a veškeré území Bulharska se dostalo pod Turky, vztahoval se bulharsky psaný příspěvek *Bulharský car Sracimir Vidinskij*,⁹ který vzbudil pozornost předních slavistů P. Syrku a V. Jagiče.¹⁰

Část svých pražských docentských přednášek, v nichž pojednával o zeměpisném výzkumu Bulharska, Jireček uveřejnil bulharsky pod názvem *Zeměpisné výzkumy Bulharska* (Geografičeskoto izučenie na Bălgarija). Byl to v té době nejucelenější přehled všech významnějších zeměpisných prací o Bulharsku z 18. a 19. století. Rozebíral v nich francouzské i ruské mapy 18. století, které byly pořizovány k vojenským účelům a rovněž vědecké rozpravy z 19. století o geografii Balkánského poloostrova.¹¹

⁶ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, II, 204.

⁷ *Tamtéž*, 227.

⁸ Ireček, K., *Poganovski pomenik*, Periodičesko spisanie, kn. 7, 1884, 68–74.

⁹ Ireček, K., *Bălgarskij car Sracimir Vidinskij*, Periodičesko spisanie, kn. 1, 1882, 30–35.

¹⁰ Archiv für slawische Philologie, sv. 6, 1882, 421, sv. 7, 664 n.

¹¹ Ireček, K., *Geografičeskoto izučenie na Bălgarija*, Periodičesko spisanie, kn. 1, 1882, 73–115.

Studiem starých cestopisů o Balkánském poloostrově i o jeho jednotlivých částech, zemích a národech se Jireček zabýval velmi důkladně již od dob, kdy připravoval své Dějiny národa bulharského. Byla to jeho láska i jeho vášeň a zároveň to byla součást jeho vědeckého bádání. A byla to také součást jeho obsáhlých historických studií. Údajů ze starých cestopisů řady evropských cestopisců využil mnohokrát při svých výkladech o historickém vývoji Bosny, Hercegoviny, když psal své studie o cestě z Bělehradu do Cařihradu a o Václavu Budovcovi.

Administrativní práce zabírala sice Jirečkovi mnoho drahocenného času, ale ve vzácných volných chvílích se mu přece jen podařilo dát dohromady rozsáhlou studii o cestách po Bulharsku, které v 15. až 18. století podnikli četní Evropané. Jednotlivé části vycházely postupně v letech 1882—1884 tak, jak měl čas je připravit do tisku a dát si je přeložit do bulharštiny. Jireček uveřejnil výtahy z cestopisů Bertrandona de la Brocquiére, Felixe Petančiče, Benedikta Kuripešiče, Benedetta Rambertiho, A. O. Busbecqa a Stephana Gerlacha, v nichž jsou popsány politické a hospodářské poměry v osmanské říši a zejména v Bulharsku. Najdeme v nich četné údaje o obyvatelstvu a o jeho složení, o architektonických památkách, popisy krojů a lidových obyčejů apod.¹²

Terénní výzkum byl v době Jirečkova působení v Bulharsku neznámým pojmem. Jireček měl však s různými dotazníky určité zkušenosti, které získal za svých studií na pražské filozofické fakultě. Byl, jak jsme si již řekli, předsedou Literárně řečnického spolku Slavia, který byl založen v roce 1869. Tzv. pohádková komise uvedeného spolku, která organizovala sběratelskou činnost, připravila již v roce 1870 Navedení ke sbírání pohádek, pověstí, písní a říkadel, pak obyčejů všeobecných a zejména právních mezi lidem českým.¹³ Byl to instruktážně metodický návod, který se obracel především k neoborníkům. Zdůrazňoval však značnou pozornost také „obyčejům obecným“. Velký důraz se v uvedeném „navedení“ klade na právní obyčeje. Tato část je převzata ve zkrácené podobě a téměř doslovně přeložena z dotazníku srbského právníka V. Bogišiče Naputak za opisivanje pravniهج običaja, koji u narodu živu (Záhřeb 1867). S V. Bogišičem se Jireček znal již od svého vídeňského pobytu, kdy Bogišič byl úředníkem dvorní knihovny a kdy se často stýkal s rodinou Jirečkových. Toto přátelství vedlo pak koncem minulého a počátkem našeho století k trvalé spolupráci např. při vydávání latinského statutu města Dubrovníku.

Téměř se stoprocentní jistotou lze tvrdit, že K. Jirečkovi byl jak do-

¹² *Stari pátješestvija po Bđlgarija ot XV—XVIII stoletie*, Periodičesko spisanie, kn. 3, 1882, 60—83, kn. 4, 1883, 67—105, kn. 6, 1883, 1—44, kn. 7, 1884, 96—127.

¹³ Urban, Z. d., *Česká národopisná „navedení“ ze 70. let 19. století a jejich význam*, Český lid 66, 1979, 3, 142—148.

tazník Slavie, tak i dotazník Bogišićův známý. Tato „navedení“ mu byla pravděpodobně vzorem při sestavování jeho bulharsky psaného návodu ke sbírání geografických a archeologických materiálů, který uveřejnil v roce 1883 v Periodickém časopise.¹⁴ Jirečkův „návod“ měl podnítit v Bulharsku zájem o terénní výzkum jednotlivých stránek života bulharského lidu. Byl určen učitelům a dalším zájemcům o studium minulosti i přítomnosti země. Proto jej ministerstvo osvěty ještě téhož roku rozesílalo do škol a obecních úřadů jako zvláštní přílohu Školního věstníku (Učeben vestnik).

Jirečkův značně podrobný dotazník dosti přesně určoval, na co se zaměřit při vlastivědném studiu: na zeměpisný, místopisný, hydrografický a orografický přehled, na popis nížin, podnebí, lesů, fauny, na popisy místních nářečí, lidových krojů, pověrečných představ, na popisy vesnické architektury, zemědělství, řemesel, na shromažďování statistických údajů o obyvatelstvu podle národností a náboženství. Při archeologickém studiu pak „návod“ zdůrazňoval, že je třeba zejména zaznamenávat stopy po životě lidí v jeskyních, zbytky nákolních staveb v jezerech a bažinách, všimnout si náhodně vyoraných kamenných nástrojů, hliněných nádob, náramků, prstenů, jehel, zvířecích a lidských figurek, dále pátrat po hrobech a mohylách, po zbytcích pevností, po starých dlážděných cestách, po nápisech na náhrobních kamenech, zbytcích vodovodů, lázní, sbírat staré mince a zbraně atd. Pro osvětlení historické minulosti bulharského národa bylo třeba podle Jirečka obracet pozornost na staré kostely a kláštery, obrazy, rukopisy a staré tisky, vystopovat hranice starých administrativních jednotek, tureckých staveb apod. Jirečkův dotazník zdůrazňuje nutnost zápisů historických legend, pověstí a vzpomínek o Latinech, o bulharských carech, o bitvách, o turecké porobě, o zaniklých sídlech, dolech, o obchodě, o poturčování, vysídlování a přesídlování, o nových zemědělských plodinách, o řecké náboženské a národnostní nadvládě v církvi a školách, o ruských válkách, o krdžalijích, hajducích, o povstáních a vzpourách v průběhu 19. století aj. Dotazník měl zachytit rovněž všechny dostupné údaje o národně osvobozeneckém hnutí, o jeho počátcích, místních představitelích, o otevírání prvních bulharských škol a o boji s řeckým duchovenstvem:

Ze stručného výčtu je zřejmé, že v mnoha bodech se Jirečkův návrh shoduje doslova s návodem Bogišićovým (např. tam, kde se mluví o hajduckých četách, o způsobu vesnického hospodaření apod.). Bylo to značně široké pojetí sběratelské činnosti, zaměřené především na hledání minulosti. Dotazník obsahoval geografii, demografii, orografii, hydrografii, etnografii, jazykovědu, archeologii, dějiny umění a historii. K svému návodu Jireček připojil poznámky, v nichž vysvětlil metodický postup záznamů.

¹⁴ Jireček, K., *Upätvanie za sábiranie geografičeski i archeologičeski materijali*, Periodičesko spisanie, kn. 5, 1883, 84–104.

Jestliže Bogišić byl v mnohém vzorem pro návody spolků Slavia, pak „navedení“ Slavie i Bogišićovy instrukce v nejednom směru metodologicky pomohly Jirečkovi při sestavování jeho téměř vyčerpávajícího dotazníku. Uvedené návody, ať Bogišićovy, spolku Slavia nebo Jirečkovy, se do jisté míry staly téměř obecně slovanskými. Podle Jirečkova svědectví totiž M. Dragović na základě Jirečkova dotazníku zpracoval roku 1884 návod ke sbírání archeologických a historicko-geografických materiálů pro Černou Horu a sám Jireček pak roku 1897 zpracoval pro Sarajevské muzeum dotazník pro oblast archeologie a historického zeměpisu; ten prý byl dokonce vytištěn. Jirečkovi však nebylo známo, zda byl vytištěný dotazník rozeslán. Podobný dotazník vypracovala rovněž zemská vláda pro Bosnu. Dotazník, který údajně Jireček zpracoval pro Sarajevské muzeum, v Jirečkově bibliografii není však uveden.¹⁵

Otázky zeměpisu, zejména historické geografie, epigrafiky a archeologie, které Jireček i za svého pobytu v Bulharsku pečlivě sledoval, souvisely s jeho vědeckým zaměřením. Někteří bulharští učitelé a inspektoři jej upozorňovali na četné nálezy starožitností, na prameny minerálních vod nebo přepisovali a posílali mu opisy starých památek, kamenných nápisů apod.¹⁶ Sám Jireček pak na svých cestách po různých bulharských krajích pečlivě sbíral veškeré dostupné údaje a informace o geografii, epigrafice i archeologii. Jestliže jeho starší práce, např. *Die Heerstrasse*, se opíraly o důkladné studium pramenů a existující literatury, pak některé nové Jirečkovy studie se opírají z velké části o výsledky jeho vlastních terénních výzkumů, jsou doplněny o četné vlastnoručně zapsané toponymické, epigrafické a archeologické údaje. Jde zejména o rozsáhlou rozpravu *Príspevky k antické geografii a epigrafice Bulharska a Rumelie* (*Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphik von Bulgarien und Rumelien*), kterou Jireček s pomocí prof. H. Kieperta uveřejnil¹⁷ ve Spisech Berlínské královské akademie a která hned následujícího roku vyšla také v bulharském překladu.¹⁸ V roce 1883 vyšel Jirečkův materiálový příspěvek o sofijských starých památkách (kostelích, nástěnných malbách, ikonách a rukopisech). Informace získal jednak od Cana Simeonova, který jej jako první „zasvětil do techniky starého tradicionálního živopisu bulharského“, jednak spolu s ním a se spisovatelem Svetoslavem Milarovem navštívil na jaře roku 1880 bojanský kostelík u Sofie (dnes součást Sofie) a prohlédl si staré fresky na místě.¹⁹ K příspěvkům o antickém zeměpisu a epigrafice

¹⁵ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, III, 125–126.

¹⁶ *Tamtéž*, II, 184, 199, 216.

¹⁷ Jireček, C., *Beiträge zur antiken Geographie und Epigraphik von Bulgarien und Rumelien*, Monatsberichte der kg. Akademie der Wissenschaften in Berlin 431–469.

¹⁸ Ireček, K., *Priloženija kām antičnata geografija i epigrafika na Bālgarija i Rumelija*, Periodičesko spisanie, kn. 2, 1882, 28–69.

¹⁹ Jireček, K., *Rylský klášter*, Osvěta 13, 1883, 901.

v Bulharsku a Rumelii se tematicky řadí také studie *Archeologické fragmenty z Bulharska* (Archeologische Fragmente aus Bulgarien), která byla napsána za Jirečkova pobytu v Bulharsku, ale vyšla v době, kdy již působil jako profesor v Praze. V obou obširných studiích věnoval Jireček pozornost zejména poloze antických měst a podle možnosti sledoval kontinuitu jejich vývoje, stejně jako sledoval vývoj hornictví a mincovnictví. Podle nápisů se mu podařilo určit rozhraní latinského a řeckého jazyka na Balkánském poloostrově, jež vedlo bulharským územím.

Kromě cestopisů, o nichž pojednáme dále, jsou důležité ještě dva příspěvky spjaté s jeho tzv. bulharským obdobím. Je to *Slovník Neofila Rilského* (Slovarăt na Neofita Rilskago)²⁰ a nekrology na významného jihoslovanského vědce Djura Daničiće a na básníka Meda Puciće.²¹

Neofil Rilski (vlastním jménem Nikola Poppetrov Benin, 1793—1881) patří k významným představitelům bulharského obrození. Má značné zásluhy o reformu bulharského školství a o vytvoření učebnic a učebních pomůcek, které přispěly k upevnění bulharského spisovného jazyka. Již v roce 1819 začal pracovat na řecko-bulharském slovníku, od roku 1838 se po přestávce k němu opět vrátil a začal jej připravovat k vydání jako bulharsko-řecký slovník. Vedle církevní slovanštiny ovládal výborně také řečtinu. Oba tyto jazyky považoval za nezbytné pro rozvoj bulharského vzdělání. S výklady v církevní slovanštině a řečtině začal roku 1875 slovník vycházet, vyšly však pouze první dvě písmena. Na vytvoření bulharského výkladového slovníku pracoval Neofit Rilski s malými přestávkami celý život. Svou myšlenku nemohl dovést do konce, protože neměl dostatek lexikografických zkušeností. Slovníkem chtěl Rilski ukázat na to, jaké bohatství představuje bulharský jazyk.²²

První cestu do Rilského kláštera podnikl Jireček koncem července 1880, nikoli tedy v roce 1879, jak uvádějí některé nejnovější prameny.²³ Byla to první Jirečkova „delší cesta ze Sofie ven do kraje, a nadto vedla na místa, která přede všemi jinými chtěl ohledati vlastníma očima“. Souvisela s jeho vědeckými zájmy. Již ve dvorci Rilského kláštera se „sešel s několika místními vlastenci a ihned z první ruky se dověděl leccos o starých nápisech, mohylách, o hradech, přičemž se mu udála příležitost určití mimochodem několik římských a benátských mincí“. V Rilském klášteře zůstal celých patnáct dnů. Hned následující den po příjezdu navštívil igumena Pantelejmona a pak „staříčkého patriarchu bulharské literatury otce Neofyta“ (Jireček píše jméno s tvrdým -y, ačkoli správně má být napsáno Neofit — pozn. moje ID) a další čelné představitele kláš-

²⁰ Jireček, K., *Slovarăt na Neofita Rilskago*, Periodičesko spisanie, kn. 2, 1882, 131 až 138.

²¹ Jireček, K., *Djuro Daničić a Medo Pucić*, Osvěta 13, 1883, 322—338, 385—402.

²² Zachované materiály slovníku se chovají v rukopisném oddělení Sofijské národní knihovny. Dosud nebyly vydány.

²³ Bogdanov, I., *Kratka istorija na bǎlgarskata literatura I*, Sofija 1969, 284.

tera. Četl zde staré rukopisy, rozprávěl s mnichy a konal procházky po okolí. Jireček zjistil, že v klášteře je asi sto slovaských rukopisů, dále novější rukopisy řecké a některé staré církevní knihy tištěné v Benátkách, v Rusku nebo v Srbsku. Dovedl ocenit význam Rilského kláštera pro bulharské národní obrození. O N. Rilském pak napsal: „Otec Neofyt Rylský, patriarcha novobulharské literatury i zakladatel prvních škol bulharských, v historii bulharského znovuzrození stejný má význam, jaký před tisíci lety měli Kliment Ochridský nebo Jan Exarch v dobách, kdy ku křesťanství a k literatuře v Bulharsku kladeny jsou první základy.“ Jireček se s Neofilem setkal několikrát a považoval jej za „živý letopis bulharského znovuzrození“. Dokonce prý Neofit Jirečkovi vytýkal, že ve svých *Dějích národa bulharského* psal o něm jako o samoukovi. Rozprávěli spolu o různých jazykových otázkách, o cizích slovech v bulharštině a o nutnosti uvést je všechny ve slovníku, o vytváření spisovného jazyka nikoli na základě středověkých památek, nýbrž současné živé řeči, o rozdílech slovanských jazyků i o soluňských bratřích Cyrilu a Metoději a o Čechách.

O Neofitu Rilském věděl Jireček již z Grigorovičova cestopisu, který nazval „nezbytnou příruční knihou každého, kdokoli se zabývá studiem Slovanstva poloostrovního“. Již za Grigorovičovy návštěvy v roce 1845 byl řecko-bulharský slovník téměř hotov.

Po Neofitově smrti se Jireček o velikonocích roku 1881 vypravil znovu do Rilského kláštera, aby viděl rukopisnou pozůstalost po zesnulém bulharském lexikografovi. „Osud Neofitova slovníku totiž mnoho zaměstnával skrovný náš literární kruh sofijský,“ poznamenává ve svém cestopise Jireček. V Rilského pozůstalosti byl nalezen na čisto vlastnoručně přepsaný a do tisku připravený rukopis bulharsko-řeckého slovníku po slovo ovca. Řecko-bulharská část se nenašla. Podle Jirečkova svědectví slovník obsahoval novobulharský a staroslověnský lexikální materiál seřazený abecedně, s výklady v řečtině. Podle vzoru některých podobných starších řeckých slovníků obsahoval přísloví i celá frezeologická spojení.

Již po své první návštěvě Rilského kláštera Jireček psal M. Drinovovi, že usiluje o vydání Neofitova slovníku. O své druhé návštěvě kláštera, kterou uskutečnil spolu se spisovatelem Sv. Milarovem, psal Drinovovi koncem dubna 1881, že jel „vidět slovník dědy Neofita“. „Není pochyb,“ psal mu dále, „že se letos začne s jeho tiskem na státní útraty.“ Podobné tvrzení opakoval Jireček také ve svém cestopisu o Rilském klášteře, v němž píše, že v roce 1883 je ve státním rozpočtu také „jedna položka k vytištění slovníku Neofitova, a s tiskem snad se již brzo započne“. Jirečkovu úsilí o vydání Neofitova slovníku se však nesesetkávalo všude s pochopením, hlavně nebyly na to peníze. Jireček jako jeden z mála počítával stále silněji, že podobný slovník je nutný, „ale doposud marně si přejeme sáhnout k nějakému přehlednému snesení bohatých pokladů živé mluvy bulharské a hojných jejích nářečí“.

Z Neofitovy pozůstalosti považoval Jireček za velmi cennou veškerou

jeho korespondenci s řeckými duchovními a s bulharskými vlastenci a učiteli počínaje rokem 1825, protože v ní viděl právem „překrásný a neocenitelný pramen k temným dějinám bulharského obrození. Také toto musí být vytištěno“. Jireček věděl o obsahu Neofitovy korespondence z vyprávění protoigumena Pantelejmona. Jirečkovy přání, aby byla korespondence vydána, se splnilo až v roce 1951.²⁴

Rozsáhlé Jirečkovy znalosti o francouzských, německých, italských i jiných cestopiscích a jejich dílech, jaké v té době neměl žádný jiný historik nebo geograf, umožňovaly mu věnovat se cestopisu na mnohem širším základě.

Jeho bulharské cestopisy jsou založeny na velmi podrobném studiu historických, etnograficko-folkloristických, literárních, archeologických a jiných pramenů. Tvoří kaménky značně rozsáhlé mozaiky systematického a všestranného výzkumu Bulharska. Jireček podnikal svoje cesty po Bulharsku s dvojím hlavním cílem: za prvé důkladně prozkoumat terén a co nejdříve informovat o výsledcích vědecký svět, za druhé — podat nejčerstvější zprávy o stávající politické situaci v zemi. Z tohoto zorného úhlu je třeba hodnotit jeho cestopisy z Bulharska, které uveřejňoval v českém tisku od počátku 80. let a které později shrnul v syntetické dílo. Jak mu dovolovaly služební povinnosti, postupně podnikal terénní výzkumy jednotlivých hlavních částí Bulharského knížectví a Východní Rumelie. Jirečkovy cestopisné črty nebo obsáhlejší zprávy byly velmi aktuální a plnily dvojnásobnou informativní funkci: jednak seznamovaly českého čtenáře s historií, etnografií, zeměpisem i národopisem slovanského národa na Balkáně, jednak bezprostředně po českém vydání vycházely také bulharsky a seznamovaly lid nově vytvořeného státu s jeho bohatou minulostí.

Takovou důležitou funkci splnily jeho první autentické informace o osvobozeném Bulharsku v příspěvcích *Z nového Bulharska*²⁵ a *Z východní Rumelie*.²⁶ Rozsáhlý cestopis *Z východní Rumelie* vyšel téhož a následujícího roku také bulharsky v překladu Aleksandra Teodorova-Balana, tehdy studenta pražské a lipské univerzity.²⁷ V souvislosti s bulharským překladem psal Drinov K. Jirečkovi: „Před několika dny jsem obdržel zvláštní separáty Vaší stati, kterou jsem již četl v Osvětě. S potěšením čtu také její překlad v Marici. Gratuluji Vám k překladateli, který překládá rozumně i pěkným bulharským jazykem. Netrpělivě čekám na její pokračování. Takovými statemi přinášíte obrovský užitek bulhar-

²⁴ Snegarov, I., *Prinos kăm biografijata na Neofit Rilski* (grăcki pisma do nego), Sofija 1951.

²⁵ Osvěta 11, 1881, 385–400, 481–491.

²⁶ Osvěta 12, 1882, 385–405, 497–519, 576–591, 669–688, 765–783, 856–878, 962–976.

²⁷ Ireček, K., *Iz iztočna Rumelija*, list Marica, roč. 5, 1882, počínaje čís. 390 až po 501 nepravidelně.

skému světu,²⁸ o tom si však s Vámi popovídám jindy . . .“ To, jak Jireček svou činností prospíval rozvoji bulharské osvěty, dovedli mnozí Bulhaři spravedlivě ocenit. Uvedme si aspoň hlas Dimitra Rizova, který počátkem října 1882 Jirečkovi psal: „Ať mi říkali někteří Vaši bývalí přátelé o Vás cokoli, skutečnost, že se díváte na obecně bulharskou osvětu a prospívání lépe než kterýkoliv Bulhar, je pro mne skutečností nespornou a nezvratnou.“²⁹ Jirečkova cestopisná rozprava o východní Rumelii se dokonce stala zdrojem, z něhož čerpali pro své práce další badatelé. Např. Herme-negild Škorpil, v roce 1883 učitel reálného gymnázia v Slivenu, vydal knížku o nerostném bohatství v Bulharsku, v níž bohatě cituje z Jirečkovy práce.

Také další Jirečkovy cestopisy vznikaly za jeho pobytu v Bulharsku. Některé z nich vyšly v letech, kdy tam pobýval, jiné byly uveřejněny až po jeho návratu do Prahy. Vycházely česky nebo bulharsky. Kromě již uvedených cestopisných rozprav o knížectví a východní Rumelii jsou to cestopisné črty *Rylský klášter*, *Poznámky z cest po Střední hoře a rodopských lesích* (Pátní beležki za Srednja gora i za Rodopskite planini), *Na makedonských hranicích* a *Černomořské pobřeží na východním konci pásma Balkánského*.³⁰

Systematický výzkum celého Bulharska považoval Jireček za nutný a aktuální právě v prvních letech po osvobození, kdy vlivem staletého tureckého útisku se ještě zachovaly „zvláštní starobylosti“, které by mohly s nástupem modernizace veškerého života v Bulharsku rychle vymizet. Zejména se obával, že by mohly zaniknout četné prvky lidové architektury. „Ještě jedno pokolení a ze starého tradičního bulharství (bugarština) na mnohých místech se budou viděti jen slabé pozůstatky. Proto je čas, aby se sbíralo to, co se zachránilo, pokud stopa toho nezanikne.“

Jireček byl především historik, který chápal výzkum velmi široce. Zajímal se nejen o minulost, o lidové písně a obyčeje, legendy a kroje, literaturu, archeologii a o současné politické dění. V jeho cestopisech najdeme velké množství údajů o minulosti popisovaných oblastí a sídel. Podařilo se mu shromáždit značné množství latinských, řeckých a slovanských napsů, popsat starověké a středověké stavební památky, pojednat o všech významnějších osadách od nejstarších dob do jeho současnosti. Nedílnou součástí všech jeho cestopisů jsou dobře ověřené statistické údaje o počtu obyvatel a o jeho národnosti a informace o hospodářských poměrech v minulosti i v současnosti. Ucelené a systematické jsou Jirečkovy výklady o historickém a současném zeměpise a o přírodních poměrech.

²⁸ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, II, 188–189.

²⁹ Tamtéž, I, 244.

³⁰ *Osvěta* 13, 1883, 669–687, 776–796, 890–911; rovněž nedokončený bulharský překlad Rilski manastir, *Periodičesko spisanie*, 1885, 360–389; *Periodičesko spisanie*, kn. 8, 1884, 1–45, kn. 9, 1–51, kn. 10, 1–51, kn. 11, 1–33; *Osvěta* 16, 1886, 1–15, 105–123, 211–226, 614–633; *ČČM* 61, 1887, 3–26.

Toponyma z písemných pramenů srovnával s údaji, které získával na místě. Tak stanovil nejen přesnou polohu mnoha osad, měst a pevností v minulosti, nýbrž také vyvodil i jejich přesný název. V četných cestopisech starších cestopisců a badatelů, kteří obvykle neznali žádný slovanský jazyk, je mnoho toponymických zápisů nepřesných nebo značně zkomolených. Jireček proto přímo na místě přesně foneticky zapisoval jak toponyma, tak i termíny pro nástroje, kroje apod. „Pokládal jsem za nutné,“ psal, „položiti u věcí termíny domácí, v nichž často vězí vzácný materiál kulturně historický. Sbíral jsem je z živé mluvy . . .“³¹

Všechny Jirečkovy cestopisy vznikaly na základě podrobných rukopisných záznamů, které si dělal během každé cesty. Při jejich zpracování pro tisk je doplňoval údaji, které získával z rozhovorů a z korespondence, ze statistických informací a odkazů na starší cestopisy a historické práce o zkoumaných oblastech.

Své cestopisné rozpravy, črty a stati Jireček nejprve uveřejňoval v bulharském nebo českém tisku. Později je přepracoval, doplnil či zkrátil a zařadil do rozsáhlé knihy *Cesty po Bulharsku*, která vyšla roku 1888. Jejich časopiseckou osnovu ponechal, ale doplnil je o literaturu. Některé cestopisy do knihy nezařadil.

Knihu *Cesty po Bulharsku* tvoří čtyři části. První část obsahuje popis tří nejvýznamnějších bulharských měst — Sofie, Plovdivu a Trnova — a cest, které je spojují s ostatními částmi země. V druhé části pojednal o svém dvouměsíčním cestování po Střední hoře, rodopských hřebenech, po Trnovských a Osogovských horách, které podnikl v roce 1883. Poslední část podává výsledky jeho cesty podél pobřeží Černého moře v roce 1884. Vyprávění o krajině, sídlech, jejich obyvatelstvu a historii doplnil několika skloubenými výklady o bulharském zemědělství, obchodě, řemeslech, hornictví, o chovu dobytka, městské architektuře, o „bulharské společnosti“ a o národopisném charakteru bulharské vesnice jeho doby. Protože se Jireček zřejmě obával možných komplikací, vynechal výklady o nejnóejších vnitropolitických poměrech v Bulharsku. Bohatstvím shromážděného materiálu i způsobem výkladu zůstávají dodnes *Cesty po Bulharsku* cenným pramenem pro poznání Bulharska druhé poloviny minulého století.

Časopisecky vycházející Jirečkovy cestopisy se setkávaly s nadšeným ohlasem především u Bulharů, ale i u českých čtenářů. Největší radost a požitek z Jirečkových cestopisů měli přirozeně jeho přátelé. „S velkým požitkem jsem si přečetl první tři kapitoly Vašeho článku Na makedonských hranicích (třetí kapitolu, z níž nemám separát, jsem četl v Osvětě). Netrpělivě očekávám spatřit také pokračování této Vaší vědecko-poetické práce a trochu lituji, že nevyšla v našem Periodickém časopise,“ psal Jirečkovi dne 25. března 1885 z Charkova M. Drinov. Rovněž G. N. Zlatar-

³¹ Jireček, K., *Cesty po Bulharsku*, Praha 1888, IX, X.

ski mu děkoval za zasláné separáty stati Na makedonských hranicích.³² Podobně mu děkoval také M. Drinov a blahopřál mu, že „píše taková monumentální díla“. Ivan Gešov označil Cesty po Bulharsku za „velmi zajímavou knihu“. Drinov mu dále psal: „S vděčností jsem přijal nové vydání Vašich Cest po Bulharsku. Včera a dnes celý den se zabývám touto knihou, kterou jsem z poloviny přečetl. Se zvláštním zájmem jsem si přečetl první dvě kapitoly, v nichž jste všestranně popsal mou Sofii (podtrhl M. Drinov) v předvečer velkých a rychlých změn, které se tam nyní dějí a které jsou tak vzdáleny mým ideálům. Netrpělivě očekávám také německou redakci Vašeho nového díla.“³³

O svých cestopisech Jireček napsal, že „se na nich vidí, že jednotlivé kusy [byly] spisovány často po dlouhých přestávkách, okamžitým využitím volné chvíle, čehož následkem jsou rozmanité jejich nesouměrnosti“.³⁴ Také M. Drinovovi se Jireček svěřoval v polovině května 1886, že „články v Osvětě (jednalo se o stať Na makedonských hranicích, která vyšla v Osvětě na čtyři pokračování — pozn. moje ID) jsou velmi narychlo napsány, takže zůstává ještě dokončit konec (IV)“.

Již nedlouho po svém návratu z Bulharska do Prahy začal Jireček uvažovat o vydání svých bulharských cestopisných rozprav, statí a črt v samostatné knize. Tuto myšlenku uvítal také M. Drinov. O svém záměru Jireček informoval rovněž V. D. Stojanova. Psal mu z dovolené ve Švýcarsku počátkem srpna 1885: „Byl jsem nucen se zatím pustit do jiných literárních prací, ale jakmile se jich zbavím, první prací bude dokončení mých Cest po Bulharsku v češtině v jednom tlustém svazku.“³⁵ Již koncem března 1885 psal Jireček také spisovateli Ivanu Vazovovi, že „připravuje k vydání tlustou knihu Cesty po Bulharsku s mapami apod., ale taková práce nepokračuje tak rychle, zvláště když je člověk zavalen ještě jinými zaměstnáními“. A v souvislosti s přípravou k vydání svých Cest po Bulharsku psal Teodorovovi-Balanovi počátkem ledna 1887: „Mne nyní zcela pohlcuje moje velké zeměpisné dílo o Bulharsku.“ Obrací se na Balana s prosbou, aby mu vysvětlil³⁶ řadu termínů týkajících se částí rádlu, mlýna aj. A. Teodorov-Balan mu velmi ochotně odpověděl. Počátkem června 1887 pak Jireček sděloval Balanovi, že „za dva měsíce bude hotov s knihou“ a počátkem října 1887 mu psal, že kniha je již hotova, že bude mít 600—700 stran, že vyjde ve dvou svazcích a že první svazek by měl vyjít k Novému roku.³⁷ Jireček si byl vědom, že ve své knize mluví o mnoha věcech, které by bylo třeba znovu ověřit a doplnit na místě, avšak poli-

³² *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 279, II, 228.

³³ *Tamtéž*, II, 249.

³⁴ R. O., *Konstantin Jireček*, Osvěta, 1904, 789.

³⁵ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 281, 229, 231.

³⁶ *Tamtéž*, I, 261, II, 240, 241—242, 244, 246—247.

³⁷ *Tamtéž*, I, 244, 246—247.

tická situace se mu „nezdála vhodná k takovým cestám“. Proto byl nucen vydat knihu i s některými chybami a neúplnostmi.

„Konečně vyšly proklaté Cesty po Bulharsku,“ sděloval Jireček svému příteli G. Zlatarskému 23. srpna 1888. „V knize je mnoho věcí, vydaných jinde, pochopitelně ve velmi přepracované podobě, ale obsahuje také mnoho nových údajů. Jí uzavírám své historicko-geografické studie o Bulharsku.“ Téměř o rok později Jirečkovi děkoval Ilija Georgov za souhlas přeložit jeho Cesty po Bulharsku do bulharštiny, vyptával se na různé termíny a jejich přesný význam apod. Georgovův překlad Jirečkových Cest však nevyšel. Jak je zřejmé z korespondence, Georgov pracoval na překladu spolu s Ekaterinou Karavelovovou, pod jejímž jménem vyšel později překlad Jirečkových Cest po Bulharsku.³⁸

Jirečkovo tvrzení, že knihou Cesty po Bulharsku „uzavírá své historicko-geografické studie o Bulharsku“, nebylo tak docela pravdivé. Netrvalo dlouho a Jireček se pustil do přípravy německého vydání svého díla, které přerostlo v novou rozsáhlou práci. Vlastně již v den, kdy vyšlo české vydání Cest po Bulharsku, připravoval jeho německou verzi. Dovídáme se o tom z dopisu I. Gešovovi ze dne 23. srpna 1888. Nakladatelství však po Jirečkovi žádalo, aby před cestopisem zařadil systematický přehled o zeměpise, národnostech a hospodářských poměrech, rozbor ústavy a státní správy, doplněný statistickými údaji. Jireček se v roce 1888 svěřoval M. Drinovovi, že o „dnešním Bulharsku ví, zdá se, málo“. Proto mu požadavky nakladatelství dělaly značné potíže. Existující statistiky byly neúplné a zastaralé, byly pořízeny před sjednocením knížectví a Východní Rumelie v roce 1885. Nebyl si jist, zda mu nová vláda bude ochotna poskytnout nové údaje; zvláště potřeboval nový rozpočet na rok 1887. Jako seriózní a věhlasný historik si nemohl dovolit vydat knihu s neúplnými údaji, zvláště když v posledních letech vyšla Bergnerova kniha o Rumunsku, Schwarzova o Černé Hoře a Gopčevićova o Srbsku; tato díla se vyznačovala bohatostí materiálu.

V letech 1888—1889 Jireček pracoval na přehledu ke svému německému vydání Cest po Bulharsku. Počátkem roku 1889 v dopise A. Teodorovovi-Balanovi psal: „Připravuji nyní všemi silami německé vydání své knihy, zdržel jsem se s tím nechtě velmi mnoho.“ Že je velmi zaneprázdněn mj. také německým vydáním svých Cest stěžoval si rovněž Ivanu Šišmanovovi³⁹ ještě v listopadu 1889. Teprve v polovině června 1890 mohl pak Šišmanovovi z Dubrovníku sdělit, že se kniha již tiskne. Jireček však byl nespokojen s tím, že tisk jde velmi pomalu a že nakladatelství vyslovovalo jistou nedůvěru, že si na knihu nevydělá.

Německy vyšla kniha pod názvem *Das Fürstenthum Bulgarien (Bulharské knížectví)* v březnu 1891. První, kdo se ozval s nadšením nad knihou,

³⁸ Tamtéž, I, 290, 296—298.

³⁹ Tamtéž, II, 249, 255, 261.

byl I. Šišmanov. Psal Jirečkovi začátkem dubna 1891, že se domníval, že to bude rozšířený překlad jeho *Cesty*, a zatím: „Co vidíme? Celou encyklopedii, která má tu neocenitelnou vlastnost, že je systematizovaná, že je organicky propojená. Co lze říci o Bulharsku, Vy jste to vyčerpali, a to tak úplně, tak svědomitě, tak mistrovsky, že uplyne dlouhá doba, než bude moci být řečeno něco více, podstatnějšího, než je to, co jste vložil ve své velké knize, která svou tloušťkou soupeří se Sborníkem. Jaký důl, welche Fund grube znalostí a jemných pozorování! Kolik originálních myšlenek, kolik nových myšlenek ukazujících a probíjejících si cestu! Jaké široké perspektivy odhalujete před námi, Vašimi žáky a soupeři ve výzkumu země! Nezbyvá nám než kráčet tím směrem, který nám Vy z výšky ukazujete prstem: Každá strana jedna zaslíbená země! V tom vidím jeden z největších užiteků Vašeho díla. Jako všechno, co jste napsal, také tato Vaše kniha je krajně sugestivní. To je v každém případě největší pochvala, která může být řečena o intelektuální práci — takovou pochvalu si Vaše práce zcela zaslouží. Ale ponechávám to recenzi, v níž Vám řeknu podrobně svoje mínění.“⁴⁰ Svůj názor na Jirečkovu knihu Šišmanov považoval za „mínění větší části bulharské inteligence, která není v situaci sviní a perel“.⁴¹

Pro úplnost je však třeba ještě uvést, že Jirečkova kniha *Das Fürstenthum Bulgarien* se vedle velmi pochvalné Šišmanovovy recenze dočkala také negativního hodnocení. A to od nikoho jiného než od V. D. Stojanova. V recenzi, kterou Stojanov uveřejnil v Periodickém časopise pod pseudonymem Bojan Dobromir,⁴² se mj. píše, že Jirečkova kniha je „pouze kompilací, která přesto, že je sepsána v přísně vědeckém řádu, není zbavena některých nedostatků a chyb“. Tuto Stojanovovu recenzi označil Šišmanov za nenávistnou, nicotnou, nízkou a nazval „idioty“ všechny ty, kteří „zneuctívají“ Jirečkovu památku.⁴³

Stojanovův výpad proti Jirečkově knize však můžeme považovat opravdu za výjimečný. Všechny ostatní kritiky, které vyšly v zahraničním odborném i denním a periodickém tisku (vyšlo jich celkem osmnáct) byly pozitivní. Pochvalně o ní psal např. V. Jagić, W. Tomaschek, L. Leger, M. Murko, A. N. Pyrin, J. Cvijić, J. J. Toužimský aj.

Co vlastně obsahuje tato Jirečkova „bulharská encyklopedie“, tento „úspěšný pokus o všestranný vědecký popis Bulharska“? Kniha se skládá ze dvou částí. První část, která je značně rozsáhlá (má 356 stran) obsahuje všestranný výklad o Bulharsku po jeho osvobození v roce 1878 z hlediska geografického, demografického, etnického, etnograficko-folkloristického,

⁴⁰ Tamtéž, II, 267. Sborník, o němž se mluví, je Sborník za národní umotvorenija, nauka i knižnina. Šišmanovova recenze viz tam, kn. 5, 1891, 3–13.

⁴¹ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 303.

⁴² Periodičesko spisanie, kn. 36, 1891, 1006–1009.

⁴³ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, II, 282.

náboženského i hospodářského. Pojednal v ní také o školství, literatuře a vědě, o starých památkách i umění, o státně administrativním zřízení i nejnovějším vnitropolitickém dění. Jak to bylo u Jirečka pravidlem, doplnil svůj výklad mnoha statistickými údaji. Celé objemné dílo sepsal Jireček sám, pouze ke kapitole o geologii mu poskytl četné materiály František Toula a ke kapitole o botanice Josef Velenovský. Jirečkovým cílem bylo sice podat svědectví o nejnovějších vývojových obdobích bulharského národa, v několika kapitolách se však vrátil do minulosti. Historickými exkurzemi do minulosti jsou např. Jirečkovy výklady o turecké kolonizaci a o přesídlování bulharského obyvatelstva od 14. století, o pomohamedánšfování Bulharů, zejména v Rodopech, o bulharských katolicích, o řecké a albánské expanzi do bulharského území především od 18. století, o Kucovlaších nebo Makedorumunech, o přežitcích feudálních pozemkových poměrů, o rozvoji obchodních vztahů od středověku, o zárodcích školství, osvěty, literatury a vědeckého bádání i o dějinách bulharské církve.

Jirečkovy *Dějiny národa bulharského*, jak jsme již napsali dříve, končí první polovinou sedmdesátých let 19. století. Nejsou v nich zachyceny události z let 1875—1878. Proto mu ruští překladatelé jeho Dějin F. Brun a V. Palauzov v únoru 1877 navrhovali, aby svou knihu doplnil o poslední politické události: „Třebaže přísně vědecké hodnocení faktů tak blízkých historik dát nemůže, bylo by možné vyložit obecný názor na úlohu, kterou hrál bulharský lid v tomto boji Slovanů za existenci.“⁴⁴ Překladatelé zejména trvali na tom, aby v Jirečkově knize byly zachyceny události až do chvíle, kdy kniha vyjde. Proto radili jejímu autorovi, aby Dějiny pro ruské vydání doplnil o přehled „situace Bulharska v době krvavých scén, které vyvolaly válku“, aby vyložil samotná tato zvěrstva Turků, aby zhodnotil úlohu Bulharů v době války, aby posoudil výsledky války v podobě Sanstefenského míru a popsal administrativní poměry tehdejšího Bulharska. V. Palauzov se dokonce domníval, že by nebylo špatné, kdyby byla přiložena spolu s mapou také sanstefanská mírová smlouva.⁴⁵ Jireček jim tenkrát odpověděl, že sotva bude moci něco dodat k nejnovějším politickým událostem, protože zprávy si vzájemně odporují, že jsou nepřesné atd. Nezapomeňme, že Jireček sám napsal: „S velkou pozorností sleduji všechno, co se děje v bulharských knížectvích.“⁴⁶ A shromažďoval potřebné informace k nejnovějším vnitropolitickým a zahraničně politickým událostem tak, že průběžně zpracovával přehled celé této problematiky. Zachytil v něm zejména vrcholící revoluční hnutí v Bulharsku, zvláště Dubnové povstání roku 1876, rusko-tureckou válku 1877—1878 a vznik sanstefenského Bulharska. Tento náčrt uveřejnil na dvě pokračování

⁴⁴ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 119.

⁴⁵ *Tamtéž*, 135, 139.

⁴⁶ *Tamtéž*, 169.

v Osvětě pod názvem *Knížectví bulharské*.⁴⁷ To znamená, že co odmítl napsat pro ruské vydání kvůli nedostatku materiálu, zpracoval pak a zařadil do knihy *Das Fürstenthum Bulgarien*. Jireček byl tak první, kdo zpracoval a shrnul nejnovější dějiny Bulharska od počátku národně osvobozenického boje do roku 1887. Takové vyličení situace v Bulharsku v uvedeném období neexistovalo. Ve svém více než padesátistránkovém výkladu pojednal rovněž o národním hospodářství, o složení obyvatelstva, o státoprávním a administrativním zřízení i o rozvoji školství, literatury a vědy.

Druhá část knihy *Bulharské knížectví* obsahuje výběr cestopisných statí (nebo výtahy z nich), které uveřejnil předtím v knize *Cesty po Bulharsku*.

K. Jireček, ať již jako očitý svědek v době svého působení v Bulharsku, nebo později jako vášnivý ctitel bulharského lidu a výborný znalec jeho minulosti, bedlivě sledoval vývoj v Bulharsku i na Balkáně vůbec. To Bulhaři dobře věděli. Proto jej čelný představitel oděských Bulharů Nikolaj Palauzov žádal v květnu 1886, aby pokračoval ve svých *Dějínách národa bulharského* a dovedl je do „naší doby“, protože je „očitým svědkem, živým svědkem a činitelem toho, co se odehrálo v Bulharsku“. Jireček nepochyboval o užitečnosti takového pokračování svých *Dějin*, obával se však mnoha věcí. N. Palauzovovi odpověděl: „Není pochyb, že podrobný popis bulharských událostí po obou stranách Staré planiny 1879—1886 by byl knihou velmi zajímavou, zvláště v nynější době, a že bych mohl vyprávět o tamních věcech dosti přesně jako očitý svědek, který prožil v Sofii celých pět let. Ale co myslíte! Kdyby vyšly nyní takové moje ‚memoáry‘ s plnou charakteristikou lidí a situace se stručným, avšak nezaujatým výkladem všeho, hezkého i špatného, mnozí v Bulharsku by se cítili dotčeni a vyvolali by takový povyk, že bych se nemohl objevit ještě někdy v sofijských ulicích! Stručný a suchý kalendářní popis nebo vypočítávání faktů s ciframi rozpočtů a obchodní statistiky by zase myslím nijak nemohlo uspokojit zvědavost čtenářského publika.“⁴⁸ Tedy nikoli nezáměr napsat pokračování svých *Dějin*, nýbrž složité vnitropolitické poměry odrazovaly Jirečka od toho, aby Palauzovův návrh přijal. Rozhodl se raději o tom pojednat ve svém německy psaném *Bulharském knížectví*.

Ve stejném roce, kdy vyšlo Jirečkovu *Bulharské knížectví*, byly přeloženy některé jeho části do bulharštiny. Byla to kapitola o revolučním hnutí v Bulharsku a o Dubnovém povstání 1876 a část kapitoly o bulharském politickém a společenském životě (překladatel D. Karanfilovič).⁴⁹ Úplný bulharský překlad Jirečkových *Cest po Bulharsku* a *Das Fürsten-*

⁴⁷ Jireček, K., *Knížectví bulharské*, Osvěta, 1878, 321—337, 401—419. Bulharsky *Bǎlgarsko knjažestvo*, Plovdiv 1878.

⁴⁸ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 279, 281—282.

⁴⁹ Ireček, K., *Bǎlgarsko obštestvo*, Dennica 2, 1891, 413—418; t ý ž, *Bǎlgarskite sǎzaklǎtija i buntove*, tamtéž, 227—234.

thum Bulharien byl sice dokončen již v roce 1893, avšak vzhledem ke složitě vnitropolitické situaci mohl vyjít až teprve roku 1899.

O přijetí knihy v Bulharsku autor napsal: „Kniha došla velmi přivětivého přijetí v kruzích diplomatických, kde litováno, že není podobných příručních a spolehlivých knih i o jiných sousedních zemích. V Bulharsku mnozí byli dotčeni rozličnými pravdami, neboť Jireček nezamlčel kupř. otvírání dopisů na poště za Vlkoviče a později a v jedné kapitole vylíčil ‚politickou společnost‘ prý příliš nestranně.“⁵⁰

Už když se Jirečkova kniha tiskla, byl si její autor vědom toho, že se mnohým v Bulharsku nebude líbit. V dubnu 1891 psal I. Šišmanovovi: „Vy jenom chválíte knihu, ale v Bulharsku budou také nespokojení. Myslím, že na str. 286—356 jsou různé věci, které se v Sofii nebudou každému líbit. Psát o nejnovějších dějinách je vždycky těžké.“⁵¹ Šišmanov jej uklidňoval v souvislosti s útoky V. D. Stojanova proti jeho pracím a psal mu: „Současní historikové, historikové současných událostí musí počítat s tím, že osoby, o nichž mluví, mají nejen kosti — jako obyčejné historické objekty —, nýbrž také maso a nervy a krev a žluč a sliny a všelijaké jiné hnusoty.“⁵² Oč šlo? Jireček ve své knize podal charakteristiky některých tehdejších politických a kulturních osobností, např. Marka Balabanova, T. Burmova aj., kteří se cítili velmi dotčeni. Šišmanov však Jirečka utěšoval, že těch několik nespokojených s jeho knihou jsou pouze „zrnkem prachu ve srovnání s těmi, kteří ji lačně hltají“. Měl pravdu Šišmanov, stejně jako měl pravdu Ljubomir Miletič, který mu koncem října 1897 psal: „Vy jste jediný z evropských učenců, jejichž jméno proniklo také do čistě lidových mas v Bulharsku“.⁵³

Přes všechny chvály, přes veškerá kladná hodnocení Jirečkova Bulharského knižectví, nakladatel Tempský nebyl se ziskem z knihy spokojen. Byla ztrátová. Na rozdíl od Šišmanova, který se ještě počátkem roku 1893 domnívá, že Bulhar je stále Modenartikel, Jireček viděl finanční neúspěch knihy v tom, že její cena (8,40) byla „značně vysoká“. „Kromě toho, kniha vyšla pozdě,“ odpovídal Jireček Šišmanovovi. „Její doba byla léta 1885—6. Tenkrát bylo Bulharsko ‚v módě‘ jako v roce 1876.“⁵⁴

Z korespondence se Šišmanovem se domníváme, že plovdivský vydavatel Christo G. Danov připravoval vydání bulharského překladu⁵⁵ Jirečkovy knihy. Dokonce se obrátil na Šišmanova s prosbou, aby některé věci doplnil a poopravil, což Šišmanov učinil. Šišmanov zároveň radil Jirečkovi, že „by bylo dobré pro bulharské čtenáře některé věci zmírnit. Vy

⁵⁰ R. O., *Konstantin Jireček*, Osvěta, 1904, 791.

⁵¹ *Iz archiva na Konstantin Jireček*, II, 268.

⁵² Tamtéž, I, 304.

⁵³ Tamtéž, 317.

⁵⁴ Tamtéž, II, 289.

⁵⁵ Tamtéž, 286.

víte, jak jsou u nás lidé citliví, zvláště když se jedná o osobnosti.“⁵⁶

Na bulharském překladu díla pracoval Stojan Argirov několik let. Obracel se na Jirečka s prosbou o doplňky a opravy, což mu Jireček rád poslal. Posílal mu je v letech 1898—1899. Týkaly se zejména statistických údajů, politických poměrů, některých údajů z archeologie a historické geografie.

Vydáním bulharského překladu knihy *Bulharské knížectví* (1899), která přes ojedinělé výhrady některých Bulharů vyvolala v Bulharsku „senzaci“, jako by končilo Jirečkovu vědecké bádání o Bulharsku. Neznamená to, že by už vůbec nepsal o bulharské problematice, pouze ustoupila poněkud do pozadí. Vrátil se totiž k srbské nebo k širší jihoslovanské tematice, která se v následujícím období jeho vědecké činnosti stala primární.

Je pravda, že Jirečka v letech jeho pobytu v Bulharsku značně zaměstnával především geograficko-historický a archeologický výzkum. To však nijak neznamená, že vedle administrativní práce a všestranného vědeckého výzkumu Bulharska nevěnoval pozornost také obecně balkánské historické, etnograficko-folkloristické i demografické problematice. Jednak zpracovával v menších či obsírnějších statích materiál z dubrovnických archivů, jednak sledoval současnou odbornou produkci a ozýval se k aktuálním vědeckým otázkám, které v té době slavistická věda řešila. K takovým otázkám patřila také etnická struktura obyvatelstva Balkánského poloostrova. Jireček se jí zabýval již ve svých *Dějínách národa bulharského*. Zvláště jej zajímala otázka pozůstatků Pečeněgů v Bulharsku, jejichž památky zjistil v místních jménech v některých bulharských oblastech. O pozůstatcích Pečeněgů soudil rovněž podle tělesného typu obyvatel. S tím souvisela také otázka Gagauzů, které⁵⁷ ve svých *Dějínách* označil za poturčené Řeky. Na svých terénních výzkumech však Jireček zjistil, že jde zřejmě o potomky Kumánů, kteří se již ve středověku usadili na bulharském území a přijali křesťanství ještě před pádem Balkánského poloostrova pod nadvládou Turků. Tato otázka původu Gagauzů zajímala Jirečka i v pozdějších letech, jak je zřejmé z korespondence.⁵⁸ V otázce původu Gagauzů neměla jasno slovanská historická věda ani později. Současná bulharská historická věda považuje Gagauzy za Bulhary, kteří po pádu Bulharska přijali turecký jazyk.⁵⁹ Podle Stefana Šivačeva, úředníka pro zvláštní úkoly v tráckém vojenském gubernátu, to byli Bulhaři, kteří pro nedostatek bulharských škol a kostelů přijali počátkem 19. století řečtinu v kostele a školách, turečtinu pro jednání doma a na veřejnosti.⁶⁰ O problematice zbytků Pečeněgů, Kumánů a o tak zvaných

⁵⁶ Tamtéž, 293—294. Podtrhl autor dopisu.

⁵⁷ Jireček, K., *Dějiny národa bulharského*, Praha 1876, 522.

⁵⁸ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 344, 348.

⁵⁹ Marinov, V., *Prinos kám izučavaneto na bita i kulturata na turcite i gagauzite v severoiztočna Bălgarija*, Sofija 1956.

⁶⁰ *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 434.

Gagauzech a Surgučích Jireček pojednal ve stati *Několik poznámek o zbytcích Pečeněgů, Kumánů, jakož i o tak zvaných Gagauzech a Surgučích v dnešním Bulharsku* (Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen, sowie über die Völkerschaften der sogenannten Gagauzi und Surguči im heutigen Bulgarien), kterou uveřejnil ve Zprávách ze zasedání České královské společnosti nauk roku 1889. O Jirečkově stati uveřejnil „idiotskou noticku“ V. D. Stojanov v Periodickém časopise,⁶¹ za což se mu podle Šišmanova všichni v Bulharsku za jeho zády smáli.⁶² V následujícím roce však vyšel také bulharský překlad Jirečkovy stati v témže Periodickém časopise. Přeložila ji E. Karavelovová, o níž Stojanov napsal v dopise Jirečkovi jizlivou poznámku. V témž dopise se ptal Jirečka, jak se jí za to odvděčí. Vyšel výtah v angličtině v překladu A. Vratislava.

K této problematice se vztahují také etnografické a etnosociální aspekty a změny, které nastaly v Bulharsku po osvobození. V podmínkách nové ekonomické struktury po osvobození se rychle měnila především vesnice, která např. přijala uliční systém (geometrický). Hluboké změny nastaly rovněž ve struktuře a funkci městských center a obchodně městských jader. Buržoazně demokratické změny se výrazně projevíly v etnografickém smyslu. O všech těchto a jiných změnách se zmiňoval Jireček již ve svých cestopisných črtách *Z nového Bulharska*, které uveřejnil roku 1881, a také ve svém *Bulharském deníku*.

Osvobození vyvolalo nebo podnítilo dynamické a značně široké migrační procesy, které přinesly důležité změny v předosvobozené etnodemografické charakteristice bulharského území. V důsledku emigračních vln klesl počet tureckého obyvatelstva. Nastal přesun obyvatelstva z venkova do měst, zesílila sezónní migrace (gurbetčijstvo). Rozvoj kapitalismu v zemědělství byl spjat s tendencí zlepšování a zdokonalování zemědělského hospodářství. I přesto však zaostávalo za průmyslovými změnami. Tvořila se zároveň s tím nová sociální struktura obyvatelstva, měnila se sociálně normativní kultura bulharského lidu, sociálně ekonomické změny zasáhly rodinu, měnily se tradiční vztahy mezi manžely jak mezi sebou, tak které ve vztahu k okolnímu sociálnímu prostředí. Nastal rozpad tzv. zadruhy. Vznikaly různé asociace kulturně osvětového charakteru jako nový jev v sociálním životě země. Začal rozpad odvěkého obyčejového práva, které si sice zachovalo ještě dlouho svou funkci, ztratilo však svou normativní moc. Změny probíhaly rovněž ve sféře duchovní kultury, došlo k její diferenciaci. O mnohých z uvedených otázek Jireček psal v článku *Etnografické změny v Bulharsku od vzniku Knížectví* (Etnographische Veränderungen in Bulgarien seit Errichtung des Fürstenthums), který vyšel

⁶¹ Periodičesko spisanie, kn. 31, 1889, 172–173.

⁶² *Iz archiva na Konstantin Ireček*, I, 303–304.

v roce 1890. Zejména zdůraznil vzrůstající emigraci Turků a šíření bulharského živlu ve všech bulharských oblastech.

Jireček procestoval v roce 1883 mimo jiné také západní Rodopy a hodlal o nich psát. K tomu jej ostatně vybízel také M. Drinov, který mu zároveň počátkem prosince 1883 sděloval, že P. A. Syrku uveřejnil ve Filologičeských zapiskach krátký článek o „Rupalanetech“ a jejich nářečí. Přitom hodně čerpal z jednoho článku P. R. Slavejkova. „Nějaký jiný jeho článek o Rodopech, pokud vím, nevyšel,“ psal Jirečkovi M. Drinov. „I kdyby však něco takového existovalo, nijak se nesuzujte: napište o všem, co jste viděl, slyšel, prozkoumal.“ Svou radost nad tím, že se Jireček živě zajímal o Rodopčany, zejména o Pomáky, vyjádřil v dopise také S. Dokumov z obce Kamenice.⁶³ Na základě svých toponymických zápisů pak Jireček napsal krátký článek o názvu Rupci v Rodopech, který se dotýkal více etymologické než etnické problematiky.⁶⁴

Jakoby mimo hlavní činnost nebo paralelně s ní vznikaly některé Jirečkovy drobnější příspěvky, které byly ohlasem na otázky, jež v té době řešila slavistická věda. K takovým pracím patří např. referáty o konvenčních tajných jazycích na Balkánském poloostrově,⁶⁵ o církevněslovanském tisku z roku 1572, o starosrbském písmu, podrobnější textová kritika a interpretace srbských památek o velkém vezíru Mehmedu Sokolovići a o srbských patriarchích Makarijovi a Antonijovi, ale též o hlaholských rukopisech literárních památek.⁶⁶

⁶³ Tamtéž, II, 212, 215–216.

⁶⁴ Jireček, C., *Der Ursprung des Namen der Rupci in den Rodopen*, Archiv für slawische Philologie 8, 1885, 96–99.

⁶⁵ *Conventionelle Geheimsprachen auf der Balkanhalbinsel*, Archiv für slawische Philologie 8, 1885, 132; *Eine altserbische Glockeninschrift*, tamtéž, 133–134; *Der*

⁶⁶ *Ein kirchenslawischer Druck aus Karlsburg vom J. 1572*, Archiv für slawische Philologie 8, 1885, 132; *Eine altserbische Glockeninschrift*, tamtéž, 133–134; *Der Grossvezier Mehmed Sokolović und die serbischen Patriarchen Makarij und Antonij*. (Zur Textkritik und Interpretation der serbischen Annalen), tamtéž, 9, 1886, 291–297; *Zur glagolitischen Handschriftenliteratur*, tamtéž, 307–308.